

СИМВОЛИЧКЕ КЊИГЕ ЕНГЛЕСКЕ ЕПИСКОПАЛНЕ ЦРКВЕ СА ПРАВОСЛАВНОГ ДОГМАТСКОГ ГЛЕДИШТА

(Наставак)

б) О ЕВХАРИСТИЈИ

Глава прва

Учење Енглеске цркве о тајни евхаристије је такво да му морамо поклонити већу пажњу, јер при упоређењу овога учења с учењем Православне цркве о тој тајни налазимо више разлога да сумњамо у сагласност учења обеју цркава. То учење Енглеске цркве налази се у члановима XXVIII — XXXI „Articles of Religion“.

Зауставићемо се најпре на члану XXVIII „De coena Domini“ („О Вечери Господњој“) који на српскохрватском језику гласи:

„Вечера Господња није само знак узајамне љубави хришћана међу собом, већ више тајна нашега искупљења Христовом смрћу. И зато онима, који примају правилно, достојно и са вјером, хљеб који ломимо јесте причешће тијела Христова; слично томе чаша благослова јесте причешће крви Христове.

Пресуштаствљење (transsubstantiatio) хлеба и вина у евхаристији не може се доказати из Светога Писма, већ се противи јасним ријечима Писма, изврће природу тајне и даје прилику многим сујевјерјима.

Тијело се Христово даје, прима и једе у Вечери само на небески и духовни начин. Средство пак којим се прима и једе тијело Христово у Вечери јесте вјера.

Тајна евхаристије по установи Христовој није се чувала, носила околу, уздизала, нити се обожавала¹.

Из наведеног текста јасно се види да члан XXVIII садржи четири дела: 1) дефиницију тајне евхаристије уз указивање дејстава или плодова ове тајне, 2) учење о трансупстанцијацији, 3) учење о присуству тела Христова у евхаристији и

¹ Д. Јакшић, Вјероисповједање Англиканске цркве (Весник С. ц., 1928, нов. - дец., стр. 735), и А. Рождественскій, Символическія и богослужебныя книги Англиканской цркви, стр. 285-286.

4) учење о употреби тајне. Разгледаћемо посебно ове делове при чему ћемо нарочиту пажњу поклонити учењу Енглеске цркве о трансупстанцијацији и присуству Христовом у тајни евхаристије.

Дефиниција тајне евхаристије, која се налази у XXVIII члану, стоји у потпуној сагласности с општом дефиницијом тајне коју даје XXV члан. Дефиницију тајне евхаристије карактеришу три момента: 1) *causa socialis* се не јавља као једини узрок установљења тајне („Вечера Господња није само знак узајамне љубави хришћана међу собом“) што је уперено против првобитног стадиума у развоју реформаторских погледа на назначење тајни када им се приписивао искључиво професионални и социјални значај, 2) тајна се дефинише као знак благодети („Вечера Господња... тајна - *sacramentum* - нашег икупљења Христовом смрћу“ где је према западној терминологији *sacramentum* = *signum rei sacrum*), при чему се благодет узима само у односу према формално - правној страни процеса оправдања у чијем су схватању сва главна западна вероисповедања била сагласна међу собом и 3) указују се плодови или дејства тајне евхаристије.¹ Ова дефиниција има исти недостатак као и она општа дефиниција тајни дата у XXV члану „Articles“, тј. у овој се дефиницији не указује на природу везе између благодети и знака тајне и тиме се оставља отворено питање о објективном присуству тела Христовог у тајни евхаристије. Додуше, неке присталице учења о објективном присуству благодети у тајни² виде израз овога учења у речима члана: „хлеб који ломимо јесте причешће тијела Христовог; слично томе чаша благослова јесте причешће крви Христове“. Ово гледиште, изгледа, потврђује и појачана спојна веза, која је употребљена у члану: „И зато“ („*atque adeo*“), а која уноси у дефиницију суштине тајне евхаристије неки нови елемент и захтева да видимо у њој нешто више него обичан знак икупљења (*sacramentum redemptionis*). Али против таквог разумевања дефиниције члана А. Рождественски наводи ове разлоге:

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 256 - 257 и 286 - 287.

² Forbes, *Articles*, pp. 500 sqq., cf. А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 287.

а) наведене речи „хлеб који ломимо...“ позајмљене су из Светог Писма (I Кор. X, 16) и зато не могу да имају пресудни значај за разумевање члана, јер поменути текст Писма подједнако је примљен код сва три главна вероисповедања западног хришћанства иако се различито тумаче од њихове стране;

б) проширење у члану наведеног библијског текста речима: „правилно, достојно и са вером“ даје разлог да га тумачимо пре у смислу субјективног присуства благодети у тајни неголи објективног;

в) превод латинског термина „communicatio“ („причешће“) у енглеском тексту члана из 1571 године помоћу речи „partaking“ указује да члан говори не о дејству (communicatio не као акт саопштавања благодети) него пре о спасоносном примању тајне (partaking = учешће, саучешће, општење, као резултат достојног примања тајне), и најзад

г) превод спојне појачане свезе „atque adeo“, у енглеском тексту помоћу свезе за последицу „inasmuch“ („тако што, утолико што“) улева мисао да је „причешће тела и крви Христове“ само последица правилног односа према евхаристији као sacramentum redemptionis, тј. резултат дејства знака а не благодети чије се објективно присуство у тајни прећуткује¹.

Овако општој и неодређеној дефиницији тајне евхаристије одговара општа нејасност и неодређеност целога члана, што допушта, према мишљењу његовог најновијег коментатора Е. Ј. Бикнелла, католички расположеног енглеског богослова, тумачење и у католичком и у субјективно-протестантском духу².

Глава друга

У другом делу XXVIII члана налази се одрицање пресуштаствљења (transsubstantiatio) хлеба и вина у тајни евхаристије. Ту се наводе и разлози на основу којих су аутори

¹ Рождественский, op. cit., стр. 287-288 и 340.

² Е. Ј. Bicknell, A theological introduction to the Thirty-nine Articles of the Church of England, London, 1929, p. 491, cf. Н. Арсеньевъ, Ученъе Англиканства въ 39 — ти „Articles of Religion“ (Елѣѣс, Варшава, 1932, стр. 113—114).

XXVIII члана увели у англиканско исповедање ово негативно учење: „Трансупстанцијација хлеба и вина у евхаристији не може се доказати из Светог Писма, већ се противи јасним речима Писма, изврће природу тајне и даје прилику сујеверјима“. Ови су разлози свакако уперени против грубо материјалистичког разумевања трансупстанцијације и уопште против евхаристичког материјализма који се налазио у римокатоличким претставама средњег века о евхаристији.¹ Али ако су ти разлози могли да задовоље ауторе XXVIII члана, уколико су ти разлози били уперени против крајности римокатоличког учења о тајни евхаристије, они се, према схватању самих енглеских богослова, не могу применити на ону духовну и узвишену форму у којој то учење примају образованн римски богослови². Ипак енглески богослови, у најбољем случају су склони да признају доктрину о трансупстанцијацији само као „школско мишљење“ а не као члан вере, јер учење о трансупстанцијацији као члану вере, тј. у смислу догматске истине, од њихове стране чак се осуђује. Ово учење, каже Gibson, позивајући се на друге енглеске богослове, „у најбољем случају може се примити као школска теорија, филозофско мишљење“, које „нема и не може имати у себи доказа“ (еп. Thirlwall) и „скопчано је са великим метафизичким тешкоћама“ (Gore). Зато се ми одричемо да се вежемо за ово учење“.³ Уколико је одрицање учења о трансупстанцијацији у духу и традицији Енглеске цркве сведочи закон из 1673 године познат под именом акта о посведочењу (Test Act), који је био издат за време Карла II (1660—1685) ради утврђења епископалне цркве као државне и по коме је сваки чиновник дужан не само да положи заклетву на супремацију, дакле заклетву да признаје краља

¹ Крајње материјалистичко схватање тајне евхаристије нашло је свога израза нарочито у катихизису папе Пија V, који је издат као догматско руководство за клир. У том катихизису, између осталог стоји да „после освећења хлеба и вина у њима остају само њихове акциденције на место пак њихове супстанције долази супстанција тела и крви и уз то тако да се у евхаристији једу кости, нерви и сви засебни делови тела“ (Богословскиј Вѣстникъ, 1898, јуњ, стр. 329).

² Gibson, *The Thirty-nine Articles*, p. 650. cf. П. Лепорскій, Тридцать девять членовъ церкви английской, стр. 39.

³ *Ibid.*, p. 659.

као главу цркве, него и заклетву као посведочење (Testeid) да не верује у трансупстанцијацију¹. Да би оправдали своје негирање учења о трансупстанцијацији, енглески богослови се позивају на то да ово учење тобоже има за циљ да објасни сам начин присуства тела и крви Христове и да одговори на необјашњиво питање. Али опет енглески богослови католичког правца ипак налазе могућност да пруже доказе за разумевање учења о трансупстанцијацији изложеног у другом делу XXVIII члана у смислу учења Римокатоличке цркве, сматрајући да полемички карактер XXVIII члана, упереног против средњевековног римокатоличког учења о трансупстанцијацији, не пориче истину претварања хлеба и вина у тело и крв Христову. Тако, на пример, разуме XXVIII члан Forbes² чије је тумачење изложено код А. Рождественског. Forbes стоји на гледишту да други део XXVIII члана пориче само измену материјалне супстанције евхаристичког хлеба и вина а не и њихове метафизичке супстанције у супстанцију тела и крви Христове што баш и утврђује Тридентски сабор. Своје гледиште Forbes заснива на овим разлозима:

а) У енглеском тексту „Articles“ из 1553 године била је усвојена дефиниција термина *transsubstantiatio* која је била примљена од Тридентског сабора као измена супстанције хлеба и вина у супстанцију тела и крви Христове. Тај текст који се тада налазио у XXIX члану гласио је: „Transubstantiation, or the change of the substance of Breade and wine into the substance of Christes bodie and bloude cannot be etc.“ („Трансупстанцијација или измена супстанције хлеба и вина у супстанцију тела и крви Христове не може бити итд.“)³. Аутори чланова за доба Јелисавете изоставили су из наведене дефиниције Тридентског сабора „*terminus ad quem*“, тј. оно у што се претвара хлеб и вино („у супстанцију тела и крви Христове“), оставивши „*terminus a quo*“ исте дефиниције)⁴. Ова

¹ Ј. Поповић, Опћа црквена историја, књ. II, стр. 264--265.

² Forbes, The Explonation of the XXXIX Articles of Religion, pp. 547—589.

³ Hardwick, Articles, p. 328, cf. А. Рождественский, op. cit., стр. 289.

⁴ Тај се текст налази у садањем XXVIII члану „Articles“ и на енглеском гласи: „Transubstantiation (or the change of the substance of bread and wine) in the Supper of the Lord, cannot, be etc“. — „Трансупстанцијација (или измена супстанције хлеба и вина) у Вечери Господњој не може бити итд“.

чињеница сведочи да аутори последње редакције нису имали намеру да одричу сваку измену супстанције евхаристичких елемената у супстанцију тела и крви Христове него само такву измену која одговара потпуном уништењу материјалне природе елемената. Ово потврђује и друга измена која је била унесена у члан и то:

б) Јелисаветини реформатори први су унели у текст члана речи: „*sacramenti naturam evertit*“ („изврће природу тајне“). Овај разлог за одрицање учења о трансупстанцијацији даје кључ за разумевање *transsubstantiatio* коју члан пориче. Ако је тајна по својој природи „знак“ благодети, а знак се може односити само на видљиво, материјално, онда до извраћања природе тајне евхаристије може да доведе трансупстанцијација која се разуме у смислу измене материјалне а не метафизичке супстанције хлеба и вина¹.

Изложено католичко тумачење члана, по мишљењу А. Рождественског, не може да се сматра као једино могуће његово изјашњење. „У сваком случају, каже он, такво разумевање члана не може да има за себе више разлога него тумачење у протестантском смислу“². Између осталог речи „*sacramenti naturam evertit*“, које су позајмљене из реформаторских извора,³ могу подједнако да послуже и за потврду и за одрицање трансупстанцијације у смислу измене метафизичке суштине евхаристичких елемената, јер допуштање такве измене неопходно претпоставља објективно присуство благодети у тајни; а пошто то присуство благодети реформатори поричу значи да измена, са њихова гледишта, изврће природу тајне.

Знајући под каквим се утицајем континенталног протестантизма, између осталог и цвинглијанства, стварало учење Енглеске цркве о тајнама уопште и тајни евхаристије посебице,⁴ ми не можемо да не видимо јасан печат протестантизма на другом делу XXVIII члана. Одрицање трансупстанцијације у овом члану као и жртвеног карактера евхаристије

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 288—290.

² *Ibid.*, стр. 290.

³ *Conf. et expos. chr. fidei, cap. XIX (Corpus et Sintagma, p. 45)*, cf. А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 291.

⁴ Иринеј Ђорђевић, *Цвинглијанство у Англиканској Реформацији (Богословље, 1927)*.

у XXXI члану налазимо не само у реформаторству, него и у умереном крилу протестантизма — у лутеранству. Протестантски карактер другог дела XXVIII члана, који одбацајући термин и учење о трансупстанцијацији ниједном речју не спомиње позитивно учење старе Васељенске цркве где је била јасно засведочена идеја претварања евхаристичких елемената, — јасно се раскрива при упоређењу XXVIII члана с учењем „Сомпијон“-а, или чина англиканске литургије, који се налази у „Prayer Book“-у.

Као што XXVIII члан „Articles of Religion,“ исто тако се и чин „Сомпијон“-а негативно односи према питању о томе на који начин сакраментални хлеб и вино постају у евхаристији тело и крв Христова. У њему се избегава све што би могло да наведе на постављање овога питања. Већ у првој Едуардовој књизи општих молитава из 1549 године, веома умереној по својој садржини, аутори тог чина не само што су пренебрегли термин „пресуштаствљење“, него су чак изоставили из молитава евхаристичког канона староцрквени термин „претварање“ (преложение). Ипак у овој редакцији „Prayer Book“-а у „Молитви освећења“ („Prayer of Consecration“) наилазимо у извесном смислу на трагове идеје о евхаристичком претварању — на идеју измене, која се дешава с евхаристичким елементима. У тој молитви свештеник се моли: „Услиши нас, милостиви Оче, ми Те молимо, и Својим Светим Духом и Речју изволи благословити и осветити ове Твоје дарове и твари хлеба и вина да би они могли да буду за нас (may be unto us) тело и крв Твог омиљеног Сина Исуса Христа“¹. У овој молитви у којој је између осталог јасно изражено учење о објективном присуству тела и крви Христове у евхаристичким елементима, не искључује се идеја претварања тих елемената, само се та измена изражава у форми назначења тих елемената због чега они „за нас постају тело и крв Спаситеља.“² Ипак при извесном тумачењу ове редакције измена са евхаристичким елементима може се разумети и у смислу измене њихове метафизичке супстанције“³. Приликом ревизије „Prayer

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 393.

² *Ibid.*, стр. 417.

³ *Ibid.*, стр. 394—395, 417.

Book"-а 1552 године, која је била извршена под утицајем ултра — реформационих идеја континенталног протестантизма, означени став из „Молитве освећења“ био је измењен у чисто протестантском смислу, који као што је искључивао учење о објективном присуству тела и крви Христове, тако је и отстрањивао сваки траг идеје о претварању. У редакцији из 1552 године тај став је гласио: „Услиши нас, милостиви Оче, најпонижније Ти се молимо; и даруј нам да, — примајући ове Твоје твари: хлеб и вино, према светој установи Твога Сина, нашег Спаситеља Исуса Христа, за успомену на Његову смрт и страдање, — будемо учесници у Његовом преблагословеном Телу и Крви.“¹ Ова редакција је задржана у садашњој „Молитви освећења“, коју свештеник гласно чита пред олтаром.

Глава трећа

Пошто смо у претходној глави извршили анализу негативног учења Енглеске цркве о трансупстанцијацији, како је оно изложено у другом делу XXVIII члана и у „Prayer Book“-у, није без интереса за објективно проучавање англиканског учења о евхаристији да се осврнемо и на учења енглеских богослова о начину присуства тела и крви Христове у евхаристији. Према мишљењу једних богослова — одрицање трансупстанцијације у званичном енглеском вероисповедању стоји у вези с одрицањем измене у евхаристичком хлебу и вину, други пак тврде да се из одрицања римске трансупстанцијације не може правити закључак да хлеб и вино остају непроменљиви после освећења, само је питање шта треба разумети под том изменом. Први мисле да спољашњи знаци — хлеб и вино остају исти какви су били пре освећења и да се дејство молитве освећења састоји у томе да Свети Дух и Божанска Реч сједињују с овим спољашњим знацима стварно присуство тела и крви Христове. Значи и ови богослови не допуштају мисао Цвинглија да је евхаристија само успомена на тајну вечеру Исуса Христа и не саопштава неке нарочите дарове. Други, иако поричу трансупстанцијацију, ипак не иду до краја у овом одрицању, него се заустављају

¹ Н. Арсењевъ, Англиканское благочестіе (Елліс, 1931, стр. 48).

на пола пута или другим речима бирају своју омиљену *via media* не признајући да хлеб и вино остају непроменљиви у евхаристији. Али разлику између једних и других не условљава нека дубока разлика у мишљењима него пре спорови о тачности израза.¹ Из прегледа општих главних система енглеских богослова да се закључити да скоро сви англиканци верују да се за време освећења светих дарова силом Светога Духа кроз законитог свештеника врши нека промена у евхаристичком хлебу и вину која се може назвати „божанском“, што се врши по свемогућој речи Исуса Христа, — промена „духовна“, „тајанствена“. Та промена, према схватању енглеских богослова, није трансупстанцијација, јер се „не врши у области материје“, она се прима вером и ограничава се на сведочанство само у души причасника. Резултат ове промене састоји се у томе да се хлеб и вино тесно спајају с присуством тела и крви Христове који се дају, примају и једу заједно с овим освећеним хлебом и вином. Хлеб и вино постају тело и крв у томе смислу што бивају „највећи симболи каквих нема на небу“, истинити и адекватни „заступници“ (*proxies*) оних ствари које они собом знаменују и које се на тај начин „истинито и стварно примају и једу од стране верних“. Хлеб и вино постају тело и крв Христова у том смислу што примају достојанство, силу и дејство тела и крви Христове кроз уједињење својих особина са стварним особинама тела и крви Христове. Иако је присуство Исуса Христа у евхаристији духовно (*spiritual*) — оно се сматра као реално (*real*).² Такви се изрази могу наћи код енглеских богослова. Џонсон често употребљава још израз „мистичко тело и крв Христова“ и то у овом смислу: хлеб и вино су тело и крв Христова не сами по себи и не по томе што претстављају или потсећају на тело и крв Христову, него по унутрашњој невидљивој сили духа, благодарећи којој мистичко тело и крв бивају толико моћни и дејствени, колико могу да буду такви природно тело и крв, кад би они били присутни. Због овога Џонсон и употребљава назив „мистичко тело“ које се постизава вером и духом а не чулима.³

¹) Н. Преображенский, Современное англиканство (Учение о присутствии И. Христа въ таинствѣ евхаристіи) — Богословский вѣстникъ, 1901, февраль, стр. 302—303.

² Ibid., стр. 304—305.

³ Unbloody Sacrifice I, 226, cf Н. Преображенский, op cit., стр. 305.

Један од најновијих коментатора XXVIII члана напред поменути професор егзегетике на Лондонском универзитету Е. Ј. Bicknell, човек англокатоличког правца, чија књига служи као главно-помоћно средство у многим енглеским колеџима, овако излаже учење о евхаристији, између осталог, о претварању: „Ми држимо да кроз хлеб и вино примамо тело и крв Христову, јер-услишујући молитву своје цркве и испуњујући своје обећање, Он приводи дарове у тајанствено сједињење са Ђобом, Он као да их прима у пуноћу свог васкрслога живота и чини их средством за саопштавање тог живота својим члановима. Тако Он у правом смислу присуствује не само у побожним причасницима него и у освећеним даровима. О начину овог сједињења ми ништа не тврдимо. Присуство је духовно а не материјално. . . Оно (учење члана) се, изгледа, потпуно слаже са Светим Писмом и традицијом и служи као одбрана неким великим начелима хришћанским“.¹ Оксфордски епископ Thomas Strong у своме приручнику за теологију на следећи начин се изражава о евхаристији: „Ми верујемо да су свети дарови, освећени како прописује црква, тело и крв Христова. Начин нашег учешћа свакако је духован, али наше учешће због тога није мање стварно; било би боље рећи да је оно због тога још стварније. На даровима се не дешава никаква спољашна промена; они у сагласности с речју Христовом добијају свој духовни значај као што је човечја природа Исуса Христа била споља слична природи осталих људи, па ипак је садржавала у себи сву пуноћу Божанства“.² Слично гледиште налазимо код Fr. Paul-a Boll-a: „Дакле, кад су у одговору на молитву цркве освећењем Светога Духа наш хлеб и вино узнесени у јединство са Христовом обоженом природом и кад су постали Његово тело и Његова крв, копрена Његова присуства и спроводници Његова живота — ми приносимо Христа Богу Оцу као грешници правдајући се пред свесилним Судијом“.³ Јасно израђену мисао о претварању налазимо код веома истакнутог и утицајног мирјанина-англиканца лорда Hugh-a Cecil-a, на кога

¹ E. J. Bicknell, *The Thirty nine Articles*, Longmans Green, London, 1925 (New ed. 1932), p. 492.

² Thomas Strong, *Manual of Theology*, Black, London, 1913, p. 367-

³ Fr. Paul Boll. C. R., *The Sacramental Principle*, Longmans Green, London, 1915, p. 186.

се позива професор Н. Арсењев.¹ У своме чланку „Christ's presence in the Eucharist according to the Prayer — Book and Articles“ који је изашао у часопису „Theology“ у децембру 1931 године Hugh Cecil пише: „По моме мишљењу, пре свега јасно је да Articles уче да освећени хлеб и вино постају кроз освећење тајном тела и крви Христове.“

Не поричемо да кроз размишљања енглеских богослова о тајни евхаристије прѣбија дубока вера у тајну тела и крви Христове и да се у њима осећа искрено поштовање те велике тајне и чак некад опажа приближавање православном схватању о начину присуства тела и крви Христове у евхаристији. Али ми не можемо да кажемо да је англиканско учење узето у целини — и званично изложено у другом делу XXVIII члана и мишљења енглеских богослова једно јасно и одређено учење; нарочито ако га упоредимо с православним учењем о пресуштаствљењу. За англиканско учење ми не можемо рећи да је то просто једноставно учење старе цркве, него је пре низ веома различитих и карактеристичких мишљења која носе трагове оних утицаја под којима су постала. „Ту има свој удео скоро свако хришћанско исповедање, каже Н. Преображенски, а нарочито калвинизам“.² Иако општи систем енглеског богословља одбацује учење Калвина о томе да своје значење тајна евхаристије добија у намери њенога Оснивача а не у самом освећењу хлеба и вина, ипак напред изложено гледиште Џонсона (да дејством Светог Духа хлеб и вино постају моћни и дејствени као тело и крв Христова) потсећа на Калвиново учење по коме евхаристички елементи хлеба и вина имају силу да саопштавају изабраним од Бога причасницима, који су предодређени за вечни живот, моралне особине Исуса Христа.³

Дубока размишљања енглеских богослова, који својим разумом теже да продру у тајну олтара, напомињу зидање на песку. Паметне мисли се расплињавају кад се оне ослањају на гољ разум људски а не на вођство цркве која учи да се у тајни евхаристије хлеб и вино претварају — пресу-

¹ Н. Арсењевъ, op. cit. (Ελλην, 1932, стр. 116.)

² Н. Преображенскій, op. cit., стр. 307.

³ Ibid., стр. 305.

штаствљавају у тело и крв Христову. Допустимо за моменат да су англиканци у праву кад кажу да је учење о пресуштаствљењу доцнија теорија. Из даљег излагања православног учења може се уочити које је учење о евхаристији ближе учењу великих отаца цркве — да ли напред изложене теорије и мишљења енглеских богослова или православно учење на чије излагање ми сада и прелазимо.

Глава четврта

Према учењу Православне цркве после освећења хлеба и вина у тајни евхаристије „хлеб се мења (*μεταβάλλεσθαι*), пресуштаствљава (*μετουσιῶσθαι*), претвара (*μεταποιεῖσθαι*), преображава (*μεταφύθμιζεσθαι*), у само истинито тело Господње..., а вино се претвара (*μεταποιεῖσθαι*) и пресуштаствљава (*μετουσιῶσθαι*) у саму истиниту крв Господњу...“¹ Претварање или пресуштаствљење има да се разуме у томе смислу „да се само суштина хлеба и само суштина вина мења у суштину истинитог тела и крви Христове дејством Светога Духа“ (*„αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου καὶ οὐσία τοῦ οἴνου μεταβάλλεται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ἀληθινοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος“*).² Дакле, евхаристичко претварање састоји се у томе да хлеб и вино губе своју суштину и да место исте наступа тело и крв Христова, док облици хлеба и вина, под којима се услед и после чина претварања налази тело и крв, остају непромењени. „Остају само облици (хлеба и вина), који се виде“ — каже се у Православном исповедању.³ После освећења светих дарова иако ови изгледају за наша спољашња чула као хлеб и вино, али „истинито, стварно (*πραγματικῶς*) и суштаствено (*οὐσιωδῶς*) хлеб бива истинито тело Господње, а вино сама истинита крв Господња“.⁴ Према православном схватању дакле Христос присуствује у тајни евхаристије кроз претварање или пресуштаствљење хлеба и вина у Његово тело и крв а не на неки други начин, на пример, „ни симболички, ни на сликовни начин (*τυπικῶς, εἰκονικῶς*), ни изобиљем благо-

¹ Послание Патриарховъ Восточно-Католической Церкви о православној вѣрѣ, чл. 17.

² Православное Исповѣданіе Католической и Апостольской Церкви Восточной, I ч., отвѣтъ на вопросъ 107.

³ Ibid.

⁴ Послание Патриарховъ, чл. 17.

дети, као у другим тајнама, нити силаском као што су неки оци говорили о крштењу, и не кроз проницање хлеба (κατ' ἐναρτισμόν, per impanionem) тако да би се Божанство Речи сједињавало с припремљеним за евхаристију хлебом суштaствено (ὁλοστατικῶς), као што следбеници Лутера веома неискусно и недостојно изјашњавају¹. Али ни једна реч, па чак ни пресуштaстављење, кажу источни патријарси, „не разјашњује нам начин на који се хлеб и вино претварају у тело и крв Господњу, јер то није кадар нико да постигне, осим самога Бога, и напори оних који желе да постигну, могу бити само последица неумности и неспособности“². У истом смислу се говори и у Пространом катихизису: „суштина тог натприродног претварања остаје за наш ограничени разум заувек тајна“³.

Термин transsubstantiatio коме одговара грчки μετασώσις Православна црква, као што смо видели из напред изложеног православног учења, употребљава као један у реду других термина (μεταβάλλεσθαι, μετασώσασθαι, μεταποίησθαι, μεταδρῦναι) и помоћу свих тих термина изражава идеју оне чудесне измене која се дешава с евхаристичким хлебом и вином и после које хлеб и вино постају истинито тело и истинита крв Христа. Ова је идеја јасно и одређено изражена не само у симболичким књигама Православне цркве него и у православним литургијама, Василијевој и Златоустовој.

У молитви коју свештеник изговара тајно за време певања херувимске песме изражава се вера да свети дарови нису ништа друго него сам Христос, који се приноси, прима и раздаје. Свештеник говори тада: „Удостоји ме да Ти . . . принесем ове дарове: јер си Ти Који приносиш и Који се приноси, Који прима и Који се раздаје, Христе Боже Наш...“⁴ Свети дарови постају сам Христос, тј. његово тело и крв, свемогућством Божјим, кроз силазак Светога Духа, о чему се тајно моли свештеник приклонивши главу док певачи певају: „Теби певамо, Тебе благосиљамо . . .“ Свештеник тада изговара: „Још Ти приносимо ову разумну и бескрвну службу,

¹ Послание Патриарховъ, чл. 17.

² Ibid.

³ Пространный Катихизисъ, стр. 72.

⁴ Божанствена литургија св. Јована Златоуста у прев. Јустина Сп. Поповића, Београд, 1922, стр. 54.

и призивамо, и молимо, и преклињемо: ниспољши Духа Твога Светога на нас и на ове принесене дарове. И учини овај хлеб пречасним Телом Христа Твог; а оно што је у путиру овом (учини) пречасном крвљу Христа Твог. Претварајући (их) Духом Твојим Светим“.¹ Сада, према најдубљем веровању Православне цркве, врши се претварање — пресуштављење хлеба и вина у тело и крв Христову.

Иако се термин *transsubstantiatio* појавио релативно доцкан,² нарочито на православном истоку,³ ипак помоћу тог термина Православна црква изражава старо васељенско учење о евхаристији које се налази у Светом Писму, у саборским одлукама, старим литургијама и у делима светих отаца и учитеља цркве. Истина, поједини црквени оци у развојно време употребљавали су више термина кад су говорили о начину присуства тела и крви Христове у евхаристији, али помоћу тих термина они су ипак изражавали исту идеју, исти појам који садржи доцнији термин *transsubstantiatio* — пресуштављење. Оци прва три века у складу са општим нивоом развоја богословске мисли свога времена служили су се јеванђелским терминима *ἄσπι* и *γίνεσθαι*: хлеб и вино после освећења јесте (*ἄσπι*) или постаје (*γίνεσθαι*) тело и крв Христова. Код доцнијих писаца овога периода (Ориген, Климент, Кипријан) срећу се *ποιεῖν, facere*.⁴ Код извесних отаца из времена васељенских сабора (IV—VIII) најобичнији су термини били: *μεταβολή*,⁵ *μετα-*

¹ Божанствена литургија св. Јована Златоуста, стр. 69.

² На западу термин *transsubstantiatio* био је санкционисан и признат од целе Римске цркве на IV латеранском сабору 1215 године (Сопс. Латер. IV, с. I). — Вид. В. Малаховъ, Пресушествленіе святыхъ даровъ въ таинствѣ евхаристіи (Богословскій Вѣстникъ, 1898, јунъ, стр. 301—302).

³ На истоку термин *transsubstantiatio*, у грчком преводу *μετουσίωσις*, први пут се среће код Генедија или Георгија Схолариса, патријарха цариградског (1453—1459), и добија симболички значај 1672 године на Јерусалимском сабору. — Вид. В. Малаховъ, *op. cit.*, стр. 307—310.

⁴ В. Малаховъ, *op. cit.*, стр. 113, 115.

⁵ *μεταβολή* = *mutatio, permutatio, immutatio, conversio, transitio* — овначава обрт, промену, измену, преобраћање, обраћање; пре свега промену моралну, промену начина мисли, знања, положаја, стања; код црквених отаца у примени на евхаристију — у смислу промене једне супстанције у другу.

ποίησις,¹ μεταρρυθμισις,² μεταστοιχείωσις.³ Прва три термина веома се приближују идеји пресуштаствљења, а последњи μεταστοιχείωσις, који се налази код Григорија Ниског, скоро је идентичан термину μεταουσίωσις. Помоћу ових грчких и одговарајућих им латинских израза оци и учитељи старе и неподелене цркве изражавали су откривено учење о начину присуства тела и крви Христове у евхаристији, које је нашло најпотпунијег израза код последњег писца ове цркве св. Јована Дамаскина, код кога ми исто тако налазимо разне термине за изражавање старовасељенске идеје претварања — пресуштаствљења: μεταλοιεῖσθαι, μεταβάλλεσθαι и друге. Појава термина transsubstantiatio у богословској литератури доцнијег времена ништа не говори ни против термина самог по себи, нити против идеје која се садржи у њему. У одлуци Цариградског сабора од 1691 године наводе се побуде због којих су Грци били принуђени да приме доцније термин μεταουσίωσις — transsubstantiatio, „Појавили су се јеретици — кажу оци тог сабора — који су изолачили староцрквено учење. Кад су пак учитељи свете цркве почели да се против њих боре, они су одмах искористили оне исте речи, којима се служила црква у циљу придобијања непросвећених. Због овога се црква на основу власти која јој припада и обичаја (μετά τήν ἰδίαν αὐτῆς ἐξουσίαν καὶ συνηθείαν) под руководством Светога Духа (τῆ ἀπληρώσει τοῦ Παναγίου Πνεύματος) и послужила речју пресуштаствљење (μετουσίωσις). Реч ова не означава ништа друго него само преобраћање или претварање (ἄλλο καὶ ἢ μεταβολή) у тајни“.⁴ Уз то је сабор изрекао анатему на оне који друкчије мисле. Очигледно је да сабор сматра пресуштаствљење не као богословско мишљење него као догмат и његово негирање рачуна као дело јеретика.

¹ μεταποίησις — промена, углавном значи исто што и μεταβολή, зато се често употребљава поред њега као његово објашњење.

² μεταρρυθμισις, латински transformatio, долази од μεταρρυθμιζεσθαι — преобразити се, променити се.

³ μεταστοιχείωσις одговара латинском transelementatio. Веома су изразити термини, означавају промену једне стихије у другу и могу да буду постављени у један ред с μεταουσίωσις.

⁴ Euseb-Renaudotium. In. Collect. Opuscul. p. 190—196, cf. В. Ма-лаховъ, op. cit., стр. 318—319.

Као што је, дакле, увођење термина *transsubstantiatio* било оправдано историјски, исто тако ништа се не може приговорити томе термину у погледу његове садржине, нити га потценити са филозофског гледишта. Од стране енглеских као и старокатоличких богослова, који исто тако одбадују трансупстанцијацију,¹ указује се да појам и термин трансупстанцијација воде материјализацији тајне евхаристије као што је случај с римокатоличким катихизисом папе Пија V где се говори да ми у тајни евхаристије примамо кости, нерве и све остале делове. При правилном схватању смисла и значаја термина „пресуштаствљење“ овај не само не води материјализацији тајне евхаристије, него ограђује од оне грубо-чулне претставе која је нашла свога израза у римокатоличком катихизису. Термин трансупстанцијација јасно и категорички изражава мисао да у тајни евхаристије суштина (*substantio*) хлеба и вина прелази у суштину тела и крви Христове. Али, ко може да тврди да су саму супстанцију тела Христова за време Његова живота сачињавали нерви, кости и њима слично? Још мање можемо рећи ово за прослављено тело Богочовека иако је оно по својој суштини остало оно исто тело које је имао Господ кад је живео на земљи. Термин пресуштаствљење баш и указује веома zgodно на оно што је сачињавало суштину тела Христова како у времену његовог земаљског живота тако и у времену после његовог васкрсења, јер је суштина и земаљског и прослављеног тела Христова иста. Према томе, није термин „трансупстанцијација“ привео римокатоличке богослове грубо-чулној претстави евхаристије, него пре ограниченост њиховог филозофског видика при крајњој потчињености Аристотелу и уопште њихова богословска неразвијеност у вези са тенденцијом к материјализацији која је била својствена средњевековном папизму.² Дубље схватање термина пресуштаствљење искључује материјалистичко схватање евхаристије. Верни у тајни евхаристије примају не обично човечје тело с крвљу него под облицима хлеба и вина причешћују се непостижном за нас суштином тела и крви Спаситеља у којима тајанствено присуствује Његово божан-

¹ *Revue internationale de theologie*, књ. XXV, стр. 110—111.

² А. Гусевъ, Къ старокатолическому вопросу (Христіанское Чтеніе, 1897, май, стр. 759—760).

ство и Његова човечја душа. Значи, између човечјег тела и крви у обичном смислу, с једне стране, и евхаристичког тела и крви Христове, с друге — постоји неизмерна или радикална разлика која долази до супротности.¹ Што се тиче, најзад, претпоставке коју праве противници термина трансупстанцијације да овај термин тобож указује на процес хемијског претварања у тајни евхаристије морамо рећи, да као акт тајанствени и натприродни пресуштаствљење се не врши по законима природног тока и зато се на њега не може применити научно-хемијско испитивање. Најзад, ни Римокатоличка црква није задржала оно грубо-чулно схватање тајне евхаристије које се налази у катихизису папе Пија V. У савременом римокатоличком катихизису „Catechismus catholicus“ оваква претстава се не налази.² А римокатолички догматичар Bernhard Bartmann у својој догматици каже: „Тело Господа није на телесни него више на духовни начин присутно. Како овај начин присуства обухвата само супстанцију Његовог тела, то је оно присутно као метафизички схваћена супстанција која само за себе невидљиво носи акциденције. Теологија каже: „Per modum substantiae, per modum spiritus“.³ За разлику од Римокатоличке цркве Православна црква усвајајући терминг *transsubstantiatio*, у сваком случају, ставља га у ред многих других неодређених изречаза који само означају једну општу промену без икаквог трага од схоластичких дефиниција.

Из изложеног јасно се види размимоилажење између Енглеске и Православне цркве у учењу о трансупстанцијацији. Док XXVIII члан „Articles“ сматра да се *transsubstantiatio* не „може доказати из Светог Писма“ итд., а Test Act захтева од сваког енглеског чиновника да положи заклетву да не верује у трансупстанцијацију — дотле Православна црква у чину архијерејске заклетве захтева да сваки кандидат за епископа положи ову заклетву: „Вѣрую и мудрствую совершатися въ божественнѣй литургии пресушествленію

¹ А. Гусевъ, Къ вопросу о „Filioque“ и „Пресушествленіи“ (Вѣра и Разумъ, 1899, No 3, стр. 165).

² Catechismus catholicus, cura et studio Petri cardinalis Gaspari concinnatus, decimaprima editio. MDCCCXXXIII.

³ Bernhard Bartmann, Grundriss der Dogmatik, zweite Auflage, 1931, S. 191.

тѣла и крове Христовы наитіемъ и дѣйствиємъ Святаго Духа чрезъ призваніе архіерейское или іерейское въ словесѣхъ Богу Отцу молитвенныхъ“.

Глава пета

Веома је нејасно и неодређено, иако не у толико негативној форми као учење о трансупстанцији, учење о стварном и објективном присуству Христа у тајни евхаристије, изложено у XXVIII члану. Пре него што приступимо анализи трећега дела члана, у коме се у главном налази то учење, зауставићемо се најпре на последњем ставу дефиниције коју даје XXVIII члан тајни евхаристије, јер нам већ тај став пружа јасну карактеристику англиканског учења о објективном присуству тела Христова у евхаристији и може да послужи као полазна тачка за анализу трећег дела члана. Поменути став гласи: „И зато онима, који примају правилно, достојно и са вјером, хљеб који ломимо јесте причешће тела Христова; слично томе чаша благослова јесте причешће крви Христове“. Из наведених речи (курзивом) се види да овде центар пажње, логички акценат, пада не на оно што ми примамо за време причешћа, него на последице које производи причешће у душама верних.¹ Другим речима, наведене речи члана допуштају тумачење не само у смислу рецепционизма, тј. учења о присуству Христа само у души онога који достојно прима тајну, него и у смислу виртуализма, тј. теорије према којој у тајни евхаристије онај који верује усваја само силу и благодет тела и крви Христове.² Значи, као што смо већ рекли у првој глави, наведене речи (курзивом) из првог дела члана имају одређено субјективно-протестантско обележје и дају, према речима професора Арсењева, право за претпоставку да „значај тајне зависи само од субјективно-психолошких претпоставки верних који је примају (због чега се смањује или чак се отстрањује карактер објективне и реалне њене светости, која не зависи од психолошке припреме причасника).“³

(Наставиће се).

¹ И. Соколовъ, О дѣйствительности англиканской Іерархіи, стр. 37.

² П. Лепорскій, *op. cit.*, стр. 33.

³ Н. Арсењевъ, *op. cit.* (Елліс, 1932, стр. 114).